
La sala capitular del convent de Santa Caterina de Barcelona

Josefa Huertas Arroyo*

Resum

El convent de Santa Caterina de Barcelona de l'orde de predicadors ha estat sempre un referent de la introducció de l'arquitectura del gòtic a la ciutat. Les dates de la seva construcció que indicaven les fonts documentals i les seves característiques formals el situaven com a tal, en un moment en el qual encara s'estava construint segons esquemes arquitectònics anteriors. Malauradament, el convent va desaparèixer als anys 30 del segle XIX i fins fa poc només restaven algunes fonts gràfiques i documentals que permetien de fer-se una idea de com podia haver estat, però que no afavorien el seu coneixement de manera completa. Arran de la reforma actual del mercat de Santa Caterina, situat en el solar que ocupava el convent enderrocat, es va realitzar una intervenció arqueològica que ha permès de conèixer les restes materials conservades, a nivell de fonamentacions, i ha proporcionat noves dades sobre el conjunt conventual. Com a complement de diferents aportacions ja donades a conèixer en un seguit de publicacions, i que, en síntesi, dibuixen una evolució del conjunt diferent a la fins ara coneguda, la present comunicació es centra en la sala capitular, originària del segle XIII. Aquesta sala no es va mantenir fins el final de la vida del convent i és una de les novetats més interessants de les recents descobertes. Així, doncs, es presenta una relectura de les dades documentals a la llum de les aportacions arqueològiques i una recerca de possibles models similars amb els que es pugui relacionar, de cara a aportar noves dades que amplii el camp de coneixement de la introducció i l'evolució de l'arquitectura gòtica a la ciutat.

Resumen

El convento de Santa Catalina de Barcelona de la orden de predicadores ha sido siempre un referente de la introducción de la arquitectura del gótico en la ciudad. Las fechas de construcción que indicaban las fuentes documentales y sus características formales lo situaban como tal, en un momento en el cual todavía se estaba construyendo según esquemas arquitectónicos anteriores. Desgraciadamente, el convento desapareció en los años 30 del siglo XIX y hasta hace poco sólo quedaban algunas fuentes gráficas y documentales que permitían hacerse una idea de cómo podía haber sido, pero que no favorecían su conocimiento de manera completa. A raíz de la reforma actual del mercado de Santa Catalina, situado en el solar que ocupaba el convento derribado, se realizó una intervención arqueológica que ha permitido conocer los restos materiales conservados, a nivel de cimentaciones, y ha proporcionado nuevos datos sobre el conjunto conventual. Como complemento de diferentes aportaciones ya dadas a conocer en una

* Arqueòloga. josefa.huertas@gmail.com.

serie de publicaciones, y que, en síntesis, dibujan una evolución del conjunto diferente a la conocida hasta ahora, la presente comunicación se centra en la sala capitular, originaria del siglo XIII. Esta sala no se mantuvo hasta el final de la vida del convento y es una de las novedades más interesantes de los recientes descubrimientos. Así, pues, se presenta una relectura de los datos documentales a la luz de las aportaciones arqueológicas y una búsqueda de posibles modelos similares con los que se pueda relacionar, de cara a aportar nuevos datos que amplíen el campo de conocimiento de la introducción y evolución de la arquitectura gótica en la ciudad.

Introducció

En aquest article només pretenem individualitzar una de les novetats conegudes en els últims anys sobre un conjunt arquitectònic desaparegut de la nostra ciutat, la sala capitular del convent de Santa Caterina, que permet ampliar el coneixement que tenim sobre una obra que és bàsica per entendre la introducció de l'art gòtic a Barcelona.

El convent de Santa Caterina dels Pares Predicadors de Barcelona ha estat sempre un referent, tant per la història de la ciutat com pel seu paper en la introducció del gòtic al nostre país.¹ Per a la història de la ciutat, perquè era el lloc de reunió del Consell de Cent abans de la construcció del Saló de Cent i també per l'important paper que va tenir la seva comunitat en general i el personatge de Sant Ramon de Penyafort en particular (conseller del rei, entre d'altres mèrits). Pel que fa a la introducció del gòtic, sempre s'ha assenyalat la construcció de l'església del convent com possiblement la primera o una de les primeres obres gòtiques de la ciutat i del país:

Fue la primera iglesia gótica de Barcelona, una de las más hermosas de este estilo y modelo de cuantas le sucedieron (Joan Bassegoda, 1972).

La historiografia clàssica havia elaborat aquesta darrera hipòtesi en funció de les representacions gràfiques i descripcions que es conserven sobre el convent, complementades amb diferents dades documentals que permetien fer aquesta asseveració. Entre les fonts principals, cal citar els treballs de Josep Casademunt i la

1. F. DIAGO, *Historia de la provincia de Aragon de la orden de predicadores desde su origen y principio hasta el año mil y seiscientos*, Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1599; A. CASADEMUNT, *Santa Catalina. Recopilación y ampliación de los borradores de la iglesia y claustro del derruido convento de Padres Dominicos de Barcelona*, Barcelona, Fidel Giró, 1886; A. ELÍAS DE MOLINS, *Catálogo del Museo Provincial de Bellas Artes de Barcelona*, Barcelona, 1888; C. BARRAQUER, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Barcelona, F. J. Altés y Alabart, 1906; C. BARRAQUER, *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, Barcelona, F. J. Altés y Alabart, 1915-1917; G. G. MEERSEMANN, «L'architecture dominicaine au XIII^e siècle. Législation et pratique», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, XVI (1946); J. BASSEGODA, «El convento de Santa Catalina de Barcelona de la Orden de Predicadores», dins *De re restauratoria*, Barcelona, Universitat Politècnica de Barcelona, 1972; A. CIRICI, *L'art gòtic català. L'arquitectura als segles XIII-XIV*, Barcelona, Edicions 62, 1974; N. DE DALMASES i A. J. PITARCH, *Història de l'art català. Vol. III*, Barcelona, Edicions 62, 1984; R. M. ANDRÉS, *El convent de Santa Caterina. Segle XIII*, Tesi de llicenciatura inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1987; E. ORTOLL, «Algunas consideraciones sobre la iglesia de Santa Caterina de Barcelona», *Locus Amoenus*, 2 (1996), pàg. 47-63; M. FRAUER, «Die dominikanerkirche Santa Catalina in Barcelona- Aspekte zur Entstehungsgeschichte», dins *Gotische Architektur in Spanien / La arquitectura gótica en España*, Madrid / Frankfurt, Iberoamericana / Vervuert, 1999, pàg. 119-142.

posterior recopilació de Gaietà Barraquer, ambdós amb un gran coneixement sobre el tema. Casademunt va ser l'encarregat de fer els dibuixos i la monografia prèvia al seu enderroc i es va centrar en les zones que ell considerava gòtiques, i el segon, per l'esforç de compilació sobre el convent, amb la recollida i sistematització de la diversa documentació que es trobava al seu abast i la realització d'entrevistes a persones que havien vist el conjunt arquitectònic dempeus.

Malauradament, la desaparició del conjunt conventual arran de la desamortització, la pèrdua de gran part de la documentació original i les poques representacions conservades dificultaven el coneixement del convent.

Podem resumir la història del conjunt de manera molt breu si apuntem que la comunitat dominica va arribar a Barcelona el 1219 i s'ubicà en unes cases del Call; quatre anys després, es traslladà a la zona que li va ser pròpia durant mes de sis-cents anys: actualment, és la zona del Mercat de Santa Caterina i l'espai entre aquest i els carrers Més Baix de Sant Pere, Gombau i Mestres Casals i Martorell. En aquest lloc, ocuparen unes edificacions preexistents fins que l'any 1242 iniciaren el seu projecte constructiu que els portà a tenir una església gòtica a finals del segle XIII.² Així, es data l'any 1275 una deixa testamentaria de Ponç d'Alest per a la construcció del rosetó de la façana, fet que es relacionava amb la possible finalització de l'església. Al llarg dels segles següents, el convent es reformà en funció de les seves necessitats, i finalment, al segle XIX fou desamortitzat i enderrocat.

En el moment de l'enderroc, el conjunt representat en la planimetria conservada estava format per l'església gòtica amb una segona línia de capelles barroques; davant d'ella, el pati i les dependències de la porteria; i al nord-oest de l'església, entre d'altres espais, el dos claustres (un de gòtic i un altre del segle XVI), l'aula capitular, els refectoris, la sala *de profundis*, etcètera.

Aquesta informació es va ampliar quan, a finals dels anys 90 del passat segle XX, la intervenció arqueològica que es va realitzar al Mercat de Santa Caterina (ubicat en l'espai que ocupaven l'església, el dormitori, l'aula capitular i els dos claustres de l'antic convent), va permetre conèixer més dades sobre aquesta zona monumental.³ La intervenció va permetre una aproximació a les restes físiques del gran conjunt i va aportar noves dades que permetien d'establir una ocupació del solar des

2. ORTOLL, «Algunas consideraciones sobre la iglesia...» ja havia posat en dubte aquesta hipòtesi, mitjançant anàlisis estilístics que mantenien que no era possible una cronologia tan primerenca.
3. Intervenció portada a terme entre 1999 i 2004, amb autorització de la Direcció General de Patrimoni del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, projecte del Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de la Ciutat, amb finançament de l'Institut de Mercats i Foment de Ciutat Vella. Empresa-Codex SCCL. Direcció tècnica: Josefa Huertas i Jordi Aguero. Vegeu: J. AGUELO, J. HUERTAS i F. PUIG, «El convent de Santa Caterina de Barcelona», dins AAVV, *L'art gòtic a Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, vol. I, pàg. 211-218; «El convent de Santa Caterina de Barcelona. L'aportació de l'arqueologia», dins *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (Sant Cugat del Vallès, 2002)*, Barcelona, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2003, vol. I, pàg. 78-86; «El convent de Santa Caterina de Barcelona», *Tribuna d'arqueologia 2001-2002* (2005), pàg. 207-222; i «Santa Caterina de Barcelona: assaig d'ocupació i evolució», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 1 (2005), pàg. 11-44. També, de J. AGUELO i J. HUERTAS, «Del convent al mercat de Santa Caterina, 1823-1848. Arqueologia i documentació», dins Ramon GRAU (coord.), *La ciutat i les revolucions, 1808-1868. I, Les lluites del liberalisme*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (Barcelona *Quaderns d'Història*, 10), 2004, pàg. 113-120; «Les reformes del convent de Santa Caterina de Barcelona als segles XVI-XVIII. Els resultats de la recerca arqueològica», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 23-II (2004), pàg. 749-762; «El món de la mort entre els segles XIII-XIX al convent de predicadors de Santa Caterina de Barcelona», *Revista d'Arqueologia Medieval*, 1 (2005), pàg. 65-71; i *Memòria de la intervenció arqueològica al solar del Mercat de Santa Caterina. Barcelona-Ciutat Vella. Barcelonès*, 62 volums, 2006 (inèdita). També cal tenir present F. CABALLÉ i R. GONZÁLEZ, *El mercat i antic convent de Santa Caterina de Barcelona. Estudi Històrico-Arquitectònic*, Barcelona, Veclus s.l., 2006.

de l'època del Bronze fins el segle xx, dibuixant una evolució arquitectònica del convent que enriqueix el panorama conegut fins aleshores.

De forma molt resumida direm que la intervenció va permetre veure un procés més complex que el conegut fins el moment, amb la localització d'una primera església de capçalera triabsidada i nau única que es va ampliar posteriorment amb la construcció de les capelles entre contraforts i una nova capçalera poligonal. Entre les diferents novetats que va aportar la intervenció arqueològica, aquí farem referència a la sala capitular, un element del qual no se'n tenia cap notícia o que no s'havia identificat mai com a tal.

Característiques físiques i tècnica constructiva

La sala capitular del convent de Santa Caterina era un espai de forma quadrangular situat al límit nordoccidental del claustre gòtic i a tocar del dormitori, encara que no es recolzava en aquest, dibuixant-se com un edifici gairebé exempt, a excepció de la paret meridional, compartida amb el claustre. L'espai entre el dormitori i la sala capitular estava ocupat per un passadís que permetia l'accés a les habitacions més properes a l'hort del convent. Les seves dimensions interiors eren pràcticament de 10 per 10 metres, amb uns murs d'uns 50 centímetres de gruix.

El seu interior no presentava les cantonades en angle recte, sinó que dibuixaven un xamfrà. A l'exterior presentava quatre contraforts a les cantonades, els dos que es situaven al claustre en angle recte a la construcció, en la mateixa orientació del mur, i els dos exteriors, en angle i situats diagonalment al mur. Aquest tipus de disposició dels contraforts no és un exemple aïllat pel que fa a les construccions del convent, ja que l'única capella que es pot situar en funcionament amb l'església d'una nau i de capçalera triabsidada del segle XIII també presentava el mateix sistema constructiu amb contraforts en angle (aquesta capella va desaparèixer amb la construcció de les capelles laterals de l'església).

Com a sistema de fonamentació, comparteix l'utilitzat a la resta de les construccions del mateix moment. Es realitzava la rasa de fonamentació i s'emplenava amb dotze capes d'argila compactada d'uns 8-10 centímetres de potència; en algunes zones la seva fondària era molt superior a la resta, concretament a les fonamentacions properes a les cantonades. A continuació, es realitzava una fonamentació a encofrat perdut de pedra i formigó de calç, i sobre ella es situava l'arrencament del mur, construït ja en carreu de pedra de marès de Montjuïc. Aquest sistema presentava una petita variació si es localitzava en el terreny alguna alteració de la seva resistència, per exemple, l'excavació d'un pou anterior, ja que encara que estigués colmatat es construïa un arc de descàrrega sobre el qual es situava la fonamentació.

Tota la seva estructura permet assegurar que estava pensada per poder treballar amb un sostre format per una volta de creueria, en funció de la potència dels murs i la presència dels contraforts exteriors (en concret els disposats en diagonal, que apunten la necessitat de frenar les forces de l'empenta d'una volta).

És possible que la sala tingués un gran finestral, segurament amb vidrieres. Aquesta hipòtesi ve donada per la recuperació de gran quantitat de traceria gòtica

als fonaments del claustre que es va construir al segle XVI, en la zona ocupada abans per la sala capitular.

Construcció i desaparició de la sala capitular

L'edificació identificada com a sala capitular s'emmarca en el gran projecte constructiu del segle XIII. Aquest fet està documentat pel seu disseny, la situació i la tècnica constructiva. Des del punt de vista de l'arqueologia, les relacions amb la resta d'elements del moment i la ceràmica recuperada a l'interior de les capes de fonamentació així permet d'afirmar-ho.⁴ Aquestes dades es poden relacionar amb les documentals, que afirmen que Berenguer Gerard va llegar una deixa testamentària el 1248, en la qual estava inclosa la construcció de la sala capitular.

Malauradament, el funcionament d'aquest àmbit del convent va ser relativament curt, perquè, per un defecte de construcció o per un càlcul erroni de la fermesa del terreny, es va esfondrar. Aquest fet resultava clarament visible en la fonamentació septentrional de la sala, que estava partida per la meitat i vençuda, deixant un espai entre les dues parts de la mateixa, i presentava dues esquerdes a banda i banda del buit. La recuperació a la zona de dos grans trossos de fonamentació caiguts, que no es van retirar, confirmà aquesta impressió. Els desperfectes provocats pel col·lapse de la fonamentació devien ser molt grans, perquè no es va refer la sala. La zona es va sanjar, enretirant la majoria de l'enderroc, i posteriorment es va construir en el seu lloc el segon claustre, que aprofità part d'aquest material per preparar les fonamentacions. Aquest segon claustre es pot veure grafiat en forma de línia discontinua a la planimetria de Gaietà Barraquer. Pel que fa a la cronologia, l'esfondrament cal situar-lo entre finals del segle XV i inicis del segle XVI, segons el material localitzat a l'interior dels nivells del rebliment i l'anivellament posterior previ a la construcció del claustre.

És al llarg del segle XVI que podem situar diverses reformes, degudes a la necessitat de la comunitat d'adaptar-se a noves circumstàncies, que comportaren la necessitat d'un nou capítol. Així, doncs, l'anomenada aula capitular que figura en la planimetria de Barraquer podria haver estat construïda en aquell moment, quan fou necessari substituir l'antiga aula capitular compartimentant l'espai identificat com a dormitori i que fins el moment funcionava sense particions internes, com a mínim a nivell de fonamentacions.

La sala capitular i les fonts documentals

Encara que fins el moment de la intervenció arqueològica no es tenia notícia d'aquesta sala anterior, una relectura de les fonts permet resseguir de forma parcial aquest procés i aportar algunes dades sobre aquest àmbit desaparegut d'antic.

4. J. HUERTAS, «La pisa arcaica i el conjunt ceràmic associat als primers moments del Convent de Santa Caterina de Barcelona», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 4 (2008), pàg. 106-114.

Aquestes dades provenen de dues fonts diferents: la planimetria conservada i algunes anotacions recollides al *Lumen Domus, Historia del Convento de Santa Catalina desde 1219 a 1803*.⁵

En la planimetria conservada es poden apreciar una sèrie d'evidències que ajuden a donar llum a l'existència de l'antiga sala capitular i de com podria ser la seva portada. Així, doncs, dins del conjunt de plànols dibuixats per Lluís Rigalt Farriols el 1837, podem veure una planta del claustre que presentava una sèrie de fossilitzacions força interessants. En concret, podem apreciar la presència de dos nínxols a la paret nord, situats simètricament. Aquests nínxols, per la seva situació i distància, podrien ser les finestres tapiades de la sala capitular, amb un espai entre elles que podria correspondre a la porta, fet que permetria apuntar un esquema clàssic de porta central i dues finestres a banda i banda.

Respecte a les fonts documentals, hi ha un problema afegit, ja que malgrat el títol del *Lumen Domus*, que especifica que es tracta de la història entre el segle XIII i el segle XIX, no es començà a escriure fins l'any 1582, i els fets anteriors són recollits però de forma molt puntual, ja que, com diu un dels autors:

No puc deixar de queixarme els antichs, de no aver escrit la jornada dia y any de quan se comença dita Yglesia nova y quan se va acabar.⁶

Malgrat aquesta queixa, podem localitzar algunes referències interessants, ja que encara que enlloc no s'explica què va passar amb la sala capitular, sí que trobem aquesta anotació:

Lo Capítol Vell que era part del [...] del claustre nou i part pati en dicho claustre. Sols la portalada y finestres a la paret dels claustre vell y primer estan allí y senyal daria la clau de volta de nostra senyora de la misericordia, que va al capítol nou.

En aquesta petita anotació, l'única localitzada fins el moment sobre aquest tema, es documenten una sèrie d'informacions força clarificadoras. En primer lloc, es parla de dos capítols: el vell i el nou. Així mateix, es situa aquest "capítol vell" part al claustre nou (dins de la galeria) i part al pati. Com es pot veure, aquesta descripció marcava de forma exacta la seva situació amb perfecta coherència amb les dades arqueològiques. I finalment, se'ns diu que quedaven restes de la portalada i les finestres a la paret del claustre vell, fet que s'ha pogut constatar a la planimetria.

Altres dades relacionades que es recullen al *Lumen Domus* són la construcció de la porta del nou capítol el 1575 i la construcció del nou claustre el 1582.

Totes aquestes dades estan perfectament en consonància amb les evidències arqueològiques recollides en el decurs del treball.

5. BUB (Biblioteca Universitària de Barcelona), ms. 946, *Lumen Domus. Historia del convento de Santa Catalina desde 1219 a 1803*, 3 vol.

6. BUB, ms. 946, *Lumen Domus*, vol. I, f. 7.

L'exemple de Santa Maria de Pedralbes

Quan es busca un model similar, l'exemple més proper i semblant el trobem a la mateixa ciutat de Barcelona, en concret al Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, pertanyent a l'orde, també mendicant, de les clarisses, on es presenta un paral·lel molt clar de la sala capitular del convent de predicadors de Barcelona. Aquesta sala, datada el segle XIV, podria haver-se inspirat en la del convent que ens ocupa, en funció de l'anterioritat cronològica d'aquest.

L'estructura de la sala capitular del monestir de Pedralbes és pràcticament idèntica, encara que presenta unes dimensions una mica superiors, i a través d'ella es pot apreciar com podria ser la de predicadors, fins i tot pel tipus de portalada, que seria de les mateixes característiques.

D'altra banda, també dins de la mateixa ciutat de Barcelona, Gaietà Barraquer esmenta que al convent de Sant Francesc (o de Framenors) existia una sala capitular quadrangular, de la qual es té informació des de 1295, malgrat que va ser molt reformada durant el segle XVII.⁷ Aquesta sala, tal i com figura a la planimetria conservada, sembla que podria tenir també un contrafort en angle, però és difícil d'afirmar-ho a partir de la documentació conservada i del fet de la desaparició del conjunt, en el mateix moment que el de Santa Caterina i d'altres edificis religiosos de la ciutat.

Com a consideració final, cal recordar el caràcter informatiu d'aquesta comunicació, que en cap moment pretén ser una conclusió, sinó només un punt de partida, ja que segurament noves interpretacions de les diferents fonts, tant arqueològiques com documentals, permetran de continuar avançant en el coneixement del procés d'introducció del gòtic a Barcelona en general i del convent de Santa Caterina en particular.

7. BARRAQUER, *Los religiosos...*, vol. II, pàg. 448-449.